

עורכת: ד"ר אירית בק
עורכת משנה: עדי קראוט-אדלר
כרך 3, גיליון מס' 7, 24 לדצמבר 2017

משבר המהגרים והפליטים בלוב כמשבר אפריקני אילת לוי

"מבצע טריטון".

Credit: Irish Defence Forces,
available under CC by 2.0 [via Wikimedia Commons](#)

"הבחור הזה חזק, מתאים לעבודת כפיים... 400 (דינר), 700, 800... נמכר" במילים אלה נפתח סרטון שחשפה לאחרונה רשת CNN, המתעד מכירה פומבית של מהגרים אפריקנים בלוב¹. הסרטון עורר תגובות קשות ברחבי העולם, בדמות גינויים רשמיים והפגנות², ולפחות לזמן מה, השיב לראש סדר היום העולמי את העיסוק במשבר המתחולל בלוב בשבע השנים האחרונות. הסיקור התקשורתי של המשבר ממוקד לרוב בעימותים המזוינים בין המיליציות השונות, ובהתמודדות האירופית עם התגברות תופעת ההגירה מהים התיכון, שמקורה בעיקר בלוב. הסרטון שתואר לעיל, ממחיש עד כמה המשבר בלוב הוא במידה רבה בעיקר משבר אפריקני. רובם של המהגרים והפליטים השוהים בה כיום מגיע אליה ממדינות שונות ביבשת והוא מציב בפניה אתגרים רבים.

מאמר זה מבקש לבחון את המשבר שפרץ בלוב ב-2011 ואת משבר המהגרים הנוכחי מזווית אפריקנית. זאת, תוך דגש על ייחודה של תופעת ההגירה מאפריקה ללוב בראייה היסטורית, בשל מיקומה הגיאוגרפי ונוכח יחסיו המורכבים של מעמר קדאפי עם המרחב האפריקני והקהילה הבינלאומית.

"האביב הערבי" של לוב - קווים כלליים :

בהשראת ההפגנות העממיות שפרצו בתוניסיה ובמצרים, פרצו גם בלוב בפברואר 2011 הפגנות מחאה על רקע המצוקה הכלכלית הקשה, בעיקר במזרח. נוסף על כך, נוצרה התנגדות לדיכוי הכללי של המשטר הרודני ששרר בה למעלה מארבעה עשורים בצלמו ובדמותו של מנהיגה קדאפי. עד מהרה, התפתחו ההפגנות למאבק אלים בין שני מחנות - האזרחים המוחים, אליהם חברו בכירי משטר וקציני צבא שערקו משורותיו, לבין כוחות הביטחון שנותרו נאמנים לקדאפי. הסלמת האלימות הובילה להחלטת מועצת הביטחון של האו"ם להכריז על לוב כעל "אזור אסור לטיסה" על מנת להגן על אזרחיה. החלטה שאפשרה את תחילתו של קמפיין צבאי בהובלת נאט"ו כנגד כוחות המשטר.

בתום כשישה חודשי לחימה, קדאפי נתפס על ידי הכוחות מורדים, שעוד קודם לכן השתלטו על טריפולי, וחוסל באופן אכזרי. הנהגת המדינה זכתה להכרה בינלאומית כנציגתו הבלעדית של העם הלובי³. אולם, מנקודה זו, העמיקו השסעים בין הכוחות השונים שהובילו להפלת המשטר. נוצרו בה מאות מיליציות בעלות זיקה איזורית ושבטית, שחלקן אסלאמיסטיות, המסרבות להניח את נשקן ולסור למרותו של השלטון החדש, הנעדר מנגנוני ביטחון, נוכח קריסתם של מנגנוני המשטר הקודם. מעבר לכך, קריסת המשטר חידדה את המתחיות ההיסטוריות בין שלושת המחוזות המרכזיים בלוב - טריפוליטניה (המערב), קירינאיקה (המזרח) - מעוז ההתנגדות לקדאפי, ופיזאן (הדרום האפריקני). נציגי שבטים מהמזרח הכריזו ב-2012 על שלטון אוטונומי באזור, שבו נמצאים מרבית מקורות הנפט הלוביים, בשאיפה כי המדינה כולה תפעל כפדרציה, למורת רוחה של טריפולי⁴. כמו כן, בני המיעוטים האתניים הלא-ערביים - האמאזעיים בצפון, הטוארג

¹ "Migrants being sold as slaves in Libya", CNN, 14 November 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=2S2qtGisT34>

² M. Lederer, "UN condemns 'heinous' sale of migrants in Libya as slaves", The Washington Post, 7 December 2017, Accessed: 14 December 2017. https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/un-condemns-heinous-sale-of-migrants-in-libya-as-slaves/2017/12/07/17f1ce8e-db70-11e7-a241-0848315642d0_story.html?utm_term=.04ac793b6caa
<https://www.nytimes.com/2017/11/19/world/africa/libya-migrants-slavery.html>

³ Emily Estelle, "A Strategy for Success in Libya", American Enterprise Institute, November 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.criticalthreats.org/wp-content/uploads/2017/11/A-Strategy-for-Success-in-Libya.pdf>

⁴ יהודית רונן, "זעקת האביב הערבי בלוב: המלחמה על השלטון, הזהות והסדר המדינתי", בהגל השלישי: מחאה ומהפכה במזרח התיכון, אלי פודה ואון וינקלר (ע'), ירושלים: הוצ' כרמל, 5312/תשע"ז.

התאבדו האפריקנים בדרום- מחו אף הם על התנהלות השלטון המרכזי ועל אפלייתם רבת השנים בעידן קדיאפי והחלו לדרוש הכרה רשמית וייצוג במוסדות המדינה.⁵

Via [Wikimedia Commons](#)

אולם, נראה כי הקושי המרכזי שעמו מתמודדים גורמי השלטון הזמניים בלוב נובע בראש ובראשונה מהיעדר כל מורשת שלטונית-ממסדית, קרי מפלגות וארגוני חברה אזרחית שבסיועם ניתן לשקם את מנגנוני המדינה. זאת, משום שקיומם של אלה נאסר לחלוטין בתקופת קדיאפי. הניסיונות להוביל לסיום תקופת המעבר השלטוני ולכונן משטר קבע, נחלו, עד כה, כישלון ורק העמיקו את הכאוס הכללי במדינה. מסוף 2014 נוצרו שני מחנות עיקריים -ממשלה ופרלמנט שהוקמו במזרח וחברו לגרל לשעבר, ח'ליפה חפטר. הללו מזוהים במידת-מה עם כוחות המשטר הישן, ונתמכים על ידי מצרים ואיחוד האמירויות הערביות. מנגד, ממשלה שהוקמה מחדש בטריפולי על ידי האחים המוסלמים, וזכתה לתמיכתן של קטר ותורכיה.

בסוף 2015 נחתם הסכם פיוס בין הצדדים במטרה לכונן ממשלה אחדות, אך בפועל הוביל המהלך ליצירת מוקד שלטון שלישי - "ממשלת ההסכמה הלאומית", הפועלת מטריפולי. היא זוכה אמנם להכרה בינלאומית, אך אינה מצליחה להוביל להחלפתן של רשויות השלטון במזרח ושל ממשלת האחים המוסלמים.⁶ יש להדגיש, כי אף אחד מן "המחנות" הללו אינו עשוי מקשה אחת ואף כי הם נאבקים אלה על אזורי שליטה

⁵InesKohl, "Libya's 'Major Minorities'. Berber, Tuareg and Tebu: Multiple Narratives of Citizenship, Language and Border Control", **Middle East Critique**, Volume 23, Issue 4, 14 November 2014, Accessed: 14 December 2017. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19436149.2014.970384?src=recsys&journalCode=ccri20>

⁶ Mattia Toaldo, "A Quick guide to Libya's main players", **European council on foreign relations**, Accessed: 14 December 2017. http://www.ecfr.eu/mena/mapping_libya_conflict

ואחזקת מתקני הנפט, הם נאבקים במקביל כנגד גורמי ג'האד רדיקאליים, ובראשם 'המדינה האסלאמית'. בתוך כך, בהיעדר שלטון מתפקד כלשהו, מעמיקה המצוקה הכלכלית וההומניטארית, ובשטח מתחזקות המיליציות השונות, בהן כאלה העוסקות בהברחת ובסחר בנשק, בסמים ובבני אדם, בעיקר מאפריקה.

קריסת הגבולות - ההשלכות האזוריות והמעורבות האירופית :

לאפקט הזליגה של המצב בלוב היו השלכות על יציבותן וביטחונן של שכנותיה מצפון לסהרה (מצרים, אלג'יריה ותוניסיה) ומדרומה (סודאן צ'אד וניז'ר). אולם מאז ראשית המשבר, ניכרים אינטרסים סותרים של שחקניות חיצוניות, החוברות לא אחת לצדדים היריבים בלוב, מגמה, שלדעת פרשנים, עשויה להעמיק את הסכסוך הפנימי. מצרים, בדומה למדינות אחרות בעולם הערבי החותרות להיאבק באסלאם הפוליטי, מסייעת לחפזת. היא אמנם מקיימת התייעצויות תכופות בנוגע ללוב עם שכנותיה במגרב, תוניסיה ואלג'יריה, אך הללו נוקטות בעמדה ניטרלית יותר ביחס לצדדים היריבים בלוב.⁷ צ'אד מצדדת אף היא בחפזת, בעוד מורדים שמקורם במדינה זו מסייעים ליריביו בטרפולי. מנגד, סודאן מסתייגת נחרצות מהגנרל הלובי, בטענה שהאחרון מסייע לארגוני מורדים בדארפור החותרים תחתיה.⁸

יודגש, כי הדיווחים אודות מורדים ושכירי חרב אפריקנים הפועלים בלוב נשמעו כבר מראשית המשבר, אז נטען כי הללו מסייעים לקד'אפי. אולם, יש לזכור כי גם רבים מאזרחי לוב הם אפריקנים וכי שבטי התאבו הדרומיים חיים גם בשטחי המדינות השכנות. מנוסתם של הטוארג מלוב למאלי הובילה לערעור יציבותה ב-2012.⁹ נדידת אוכלוסיות בין לוב לבין שכנותיה נוכח פריצתם המוחלטת של גבולותיה מאז קריסת המשטר ב-2011, מהווה, אם כן, בעיה מרכזית לאזור כולו.

האיחוד האירופי, מצדו, פועל לסייע באבטחת גבולותיה ובהכשרת כוחות ביטחון מקומיים. ניכר כי מבין מדינות האיחוד איטליה היא השחקנית המרכזית בלוב, בין היתר, נוכח העובדה שאליה מגיע הרוב המוחלט של המהגרים היוצאים ממנה.¹⁰ למעשה, ישנים פרשנים הסבורים שהחרפת משבר המהגרים והפליטים בלוב בסוף 2017 היא במידה רבה תוצאה של הגברת שיתוף הפעולה הביטחוני בין רומא לבין כוחות ממשלת ההסכמה¹¹, כפי שיפורט בהמשך.

בין אפריקה לאירופה - רקע היסטורי על תופעה ההגירה ללוב :

ההגירה מאפריקה ללוב התגברה אמנם בעקבות "האביב הערבי", ומיצבה אותה כמדינת מעבר מרכזית לאירופה, אך יש לזכור כי הגירה לתחומה, כמדינת יעד, החלה עשרות שנים קודם לכן והושפעה במידה רבה ממדיניות החוץ הייחודית והמשתנה של קד'אפי כלפי אפריקה. לוב הפכה מוקד משיכה למהגרים כבר משנות

⁷ Heba Mahmoud, "Will neighbor countries efforts succeed in Libya?", **Libya prospect**, 7 January 2017, Accessed: 14 December 2017. <http://libyapropect.com/index.php/2017/01/07/will-neighbor-countries-efforts-succeed-in-libya/>

⁸ Jérôme Tubiana and Claudio Gramizzi, "Tubu Trouble: State and Statelessness in the Chad–Sudan–Libya Triangle", **Small Arms Survey**, June 2017, Accessed: 14 December 2017. <http://www.smallarmssurveysudan.org/fileadmin/docs/working-papers/SAS-CAR-WP43-Chad-Sudan-Libya.pdf>

⁹ אולגה בוגורד, "מאימפריה אפריקאית עתידה ל"ממלכת טרור" מודרנית: מאלי כזירת הקצנה אסלאמיסטית", אפריקה, כרך 1, גיליון מס' 3, 21 מאי 2015.

¹⁰ יותר מחצי מיליון מהגרים מהמזרח התיכון ומאפריקה הגיעו לאירופה בדרך הים מלוב בארבע השנים האחרונות, כ-3,000 בני אדם טבעו בדרך. בשנת 2017 (מינואר ועד אמצע נובמבר) הגיעו לאירופה 170 אלף מהגרים, בהשוואה ל-300 אלף בשנה שעברה. 75% מכלל המהגרים הגיעו לאיטליה והשאר הגיעו ליוון, קפריסין או לספרד.

¹¹ Micheal Asiedu, "The EU-Libya Migrant Deal: A Deal of Convenience", **E-International Relations**, 11 April 2017, Accessed: 14 December 2017. <http://www.e-ir.info/2017/04/11/the-eu-libya-migrant-deal-a-deal-of-convenience/>

השישים בשל היותה מדינת נפט. היא הזדקקה אז לכוח עבודה מיומן (בעלי מקצועות טכניים, מהנדסים), שלא היה קיים בה וכך הפכה מוקד להגירת עבודה, בעיקר ממצרים וממדינות צפון-אפריקניות אחרות. בשנות השבעים והשמונים השתקעו בדרומה שבטים נוודים, אשר החלו לעבוד באתרי בנייה ושדות נפט. בנוסף, בעקבות מלחמות אזרחים שפרצו במדינות הסאהל, היגרו לשטחה אלפי פליטים¹².

בסוף שנות התשעים, כחלק מניסיונו של קדיאפי לשקם את תדמיתו הבינלאומית ולמצב עצמו כמנהיג כלל-אפריקני, לוב אף החלה לעודד הגירה אפריקנית לשטחה ושיחקה תפקיד מפתח בהקמת "קהילת מדינות הסאהל-סהרה" (CEN-SAD), - פרויקט כלכלי המבוסס על מעבר חופשי של אנשים וסחורות בין חברותיו. כמוכן, נוכח התדרדרות המצב הביטחוני והכלכלי גם באזורים כדוגמת קרן אפריקה הגיעו לשטחה עוד ועוד פליטים¹³.

עם זאת, לוב של קדיאפי החזיקה בתפישה בעייתית למדי בכל הנוגע לתופעת הפליטות, ולמעשה כלל לא הכירה בקיומה וסברה כי כל המהגרים בשטחה הם מהגרי עבודה. תפישה זו, נשתמרה במידה רבה עד היום, שכן רשויותיה מכירות כפליטים רק באנשים שמוצאם מבני האורומו שבאתיופיה, מאריתריאה, מסומליה ומדארפור¹⁴. מעבר לכך, מדיניות הגבולות הפתוחים נתקלה עד מהרה בהתנגדות עזה בקרב האוכלוסייה הלובית, כפי שבא לידי ביטוי במהומות שפרצו בשנת 2000, בהן נהרגו כ-150 מהגרים אפריקנים ואלפים אחרים סולקו ממנה, כתגובה לזעמם של צעירים לובים מובטלים שהביעו מורת רוח ממספרם הגבוה של הזרים בארצם¹⁵. כחלק מתהליך ההתקרבות של לוב למערב באותה העת, החלו בכירה להתייחס להגירה האפריקנית לשטחה כאל איום, ופעלו להגבילה. מבחינתן של מדינות אירופה, הידוק שיתוף הפעולה עמה במניעת הגירה הייתה אחת הסיבות המרכזיות לתהליך ההתקרבות. כך, "אמנת הידידות" עליה חתמו לוב ואיטליה ב-2009 נועדה להגביר את "המאבק בטרור, בפשע המאורגן ובהגירה הבלתי חוקית"¹⁶.

משבר המהגרים בלוב 2017:

בראשית 2017, חתמו טריפולי ורומא על "הצהרת מלטה" שמטרתה ליישם אמנה זו על ידי הענקת תמיכה כלכלית וסיוע בטחוני בתמורה להפחתה משמעותית של מספר המהגרים שיצאו מתחומה של לוב. זאת, במקביל ל'מבצע סופיה' של האיחוד האירופי למניעת הגירה בדרך היס, אשר במסגרתו עוברים כוחות משמר החופים הלובי אימונים לאותה המטרה¹⁷. מדיניות זו, מובילה אמנם לירידה בהיקף המהגרים המגיעים

¹² Oliver Bakewell and Hein de Hass, "African Migrations: Continuities, discontinuities and recent transformation" in Patrick Chabal; Ulf Engel and Leo de Haan (eds') **African Alternatives**, Leiden: Brill, 2007, Pp. 3-4.

¹³ Rutvica Andrijasevic, "Deported: The Right to Asylum at EU's External Border of Italy and Libya", **International Migration**, No. 48, 2010, p. 158.

¹⁴ "Expanded response in Libya", **UNHCR**, May 2017, Accessed: 14 December 2017. http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Expanded%20Response%20in%20Libya%20Supplementary%20Appeal%20-%20Jan-Dec%202017%20--%20May%202017_1.pdf

¹⁵ Kathryn Sturman, "The rise of Libya as a regional player", **African Security Review**, vol. 12, Issue2, 2003, Pp. 109-112.

¹⁶ "Truth and justice can't wait", **Human rights watch**, December 2009, Accessed: 14 December 2017. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/libya1209webwcover.pdf>

¹⁷ Mattia Toaldo, "Don't close borders, manage them: how to improve EU policy on migration through Libya", **European council on foreign relations**, 15 June 2017, Accessed: 14 December 2017. http://www.ecfr.eu/publications/summary/dont_close_borders_manage_them_7297

לאירופה, אך לדעת ארגוני זכויות אדם¹⁸, רק מחריפה את מצבם בלוב עצמה. הם מובלים למתקני כליאה שתנאי המחיה בהם קשים, כשהם נתונים לשליטת המבריחים המקומיים המתעללים בהם, דורשים תשלומי כופר ממשפחותיהם ואף "סוחרים" בהם.

על פי "הרשות הלוברית למאבק בהגירה בלתי חוקית" יותר מ-25 אלף מהגרים מוחזקים בכ-40 מתקני כליאה ברחבי לוב, אך סביר כי המספרים האמתיים גבוהים בהרבה. באופן כללי, ההערכות לגבי מספר המהגרים האפריקנים בלוב כיום נעות בין 400 אלף ועד למיליון בני אדם¹⁹. על פי נתוני משרד הפנים האיטלקי, עיקר המהגרים המגיעים לאירופה דרך לוב בשנתיים האחרונות מקורם במדינות מערב אפריקה, ובראשן ניגריה, גינאה חוף השנהב וגמביה, ובמידה פחותה בהרבה ממדינות קרן אפריקה²⁰. מגמה זו נובעת מהאפשרות להתניידות חופשית של אזרחי מדינות ה"קהילה הכלכלית של מדינות מערב אפריקה" (ECOWAS), המגיעים לניז'ר וממנה, באמצעות רשתות מבריחים, עוברים לדרום לוב. מנגד, סודאן מגבירה את מאמציה למניעת מעבר ללוב של פליטים מאריתריאה ומסומליה המגיעים לשטחה²¹.

חשיפת סרטון "המכרז הפומבי", המוזכר לעיל, הובילה לתגובות קשות במדינות אפריקה, שכמה מהן אף החזירו להתייעצות את שגריריהן מטריפולי. כך, נשיא גינאה, המשמש גם יושב ראש האיחוד האפריקני (AU), אלפה קונארי, כינה זאת "סחר בזוי... מעידן אחר"²². נשיא ניגריה, מוהמדו בوهרי, טען כי "לאחר ארבעים שנות שלטון קדיאפי.. הלוברים לא למדו שום סוג אחר של מסחר"²³, וברשת חדשות נטען כי "עבדות מתרחשת במאה ה-21 וגרוע מכך, היא מתרחשת במדינה אפריקנית, כלפי אפריקנים"²⁴. ממשלת ההסכמה הלוברית גינתה אף היא את האירועים והכריזה על פתיחת חקירה בנדון²⁵. עם זאת, היא שוללת את האפשרות שבלוב ישנה תופעה נרחבת של עבדות, שגרירה במדינות אפריקה טענו כי הסרטון נועד לפגוע בשמה הטוב ולהציגה כמדינה גזענית²⁶.

¹⁸ "Libya: European governments complicit in horrific abuse of refugees and migrants", **Amnesty International**, 12 December 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2017/12/libya-european-governments-complicit-in-horrific-abuse-of-refugees-and-migrants/>

¹⁹ בסוף ספטמבר האחרון, ארגון ההגירה הבינלאומי (IOM) הצביע על הימצאותם של 416,556 מהגרים בלוב - 60% מהם מאפריקה שמדרום לסהרה, 32% ממדינות צפון אפריקה ו-7% מאסיה.

²⁰ "Mediterranean Migrant Arrivals Approach 50,000 in 2017; Deaths: 1,309", **International organization for migration**, 5 September 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.iom.int/news/mediterranean-migrant-arrivals-approach-50000-2017-deaths-1309>

²¹ "Sudan contributes significantly to prevent illegal migration to Europe: Ghandour", **Sudan Tribune**, 6 July 2017, Accessed: 14 December 2017. <http://www.sudantribune.com/spip.php?article62928>

²² "African Union Calls for Libya 'Slave Market' Probe", **Voan News**, 17 November 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.voanews.com/a/africa-union-calls-libya-slave-market-probe/4122200.html>

²³ Seun Opejobi, "Libya slave trade: Buhari finally speaks, reveals what his govt is doing", **Daily Post**, 29 November 2017, Accessed: 14 December 2017. <http://dailypost.ng/2017/11/29/libya-slave-trade-buhari-finally-speaks-reveals-govt/>

²⁴ Linnete Bahati, "Africans unite against Libya 'slavery'", **Africanews**, 27 November 2017, Accessed: 14 December 2017. <http://www.africanews.com/2017/11/27/united-against-slavery-culture-on-the-morning-call/>

²⁵ "Libyan government says investigating migrant 'slave market' reports", **Reuters**, 23 November 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-libya/libyan-government-says-investigating-migrant-slave-market-reports-idUSKBN1DN1ZD>

²⁶ Patrick Wintour, "'Fake news': Libya seizes on Trump tweet to discredit CNN slavery report", **The Guardian**, 28 November 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/28/libya-slave-trade-cnn-report-trump-fake-news>

בתוך כך, לוב ומדינות נוספות באפריקה מפנות אצבע מאשימה גם כלפי המערב בגין אחריותו למצב הכלכלי בלוב וקוראות להגביר את הסיוע הבינלאומי לאזור כולו. משבר הפליטים בלוב היה לנושא הדיון המרכזי בפסגת מנהיגי האיחוד האפריקני והאיחוד האירופי, שהתקיימה בראשית דצמבר בחוף השנהב והציגה צעדי חירום כדי להתמודד עמו בטווח המיידי – החזרת אלפי פליטים לארצות מוצאם והקמת כוח משותף למאבק בסחר בבני אדם²⁷. אולם, דווקא בנושא המקורי בו אמורה הייתה הפסגה להתמקד – 'השקעה בנוער להאצת צמיחה כוללת ופיתוח בר-קיימא' – טמונים אולי הפתרונות לבעיות העומק של היבשת, שמובילות מלכתחילה להגירה ההמונית ממנה, קרי המצוקות הכלכליות-חברתיות.

אילת לוי - היא בוגרת תואר שני בלימודי מזרח תיכון ואפריקה באוניברסיטת תל אביב, חוקרת במרכז המחקר של משרד החוץ ועמיתת מחקר ב'פורום לחשיבה אזורית', העוסקת במחקר מדיני, חברתי ותרבותי על מדינות צפון-אפריקה והעולם הערבי.

²⁷Peter Fabricius, "Images of a slave auction led to urgent meetings and an emergency plan during the recent Africa-Europe summit", **Institute for security studies**, 7 December 2017, Accessed: 14 December 2017. <https://issafrica.org/iss-today/libyas-slave-trade-shocks-au-eu-leaders-into-action>